रयत शिक्षण संस्थेचे,
एस. एम. जोशी कॉलेज, हडपसर, पुणे-२८.
मराठी विभाग आयोजित
आंतरराष्ट्रीय वेबिनार

विषय:मराठीतील १९६०नंतरचे विविध वाङ्मयीन प्रवाह व सद्य:स्थिती

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका
Impact Factor 3.102 (IIJIF)
विद्यावार्ता™

प्राचार्य डॉ. चंद्रकांत खिलारे

प्रमुख संपादक	**सहाय्यक संपादक**
प्रा.डॉ.राजेंद्र ठाकरे	प्रा.डॉ.नम्रता मेस्त्री
प्रा.डॉ.अतुल चौरे	प्रा.डॉ.संदीप वाकडे

शनिवार दि.११ सप्टेंबर २०२१

❖ **विद्यावार्ता** या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

79) भारतीय मुस्लीम महिलांचे प्रश्न: स्वरूप आणि व्याप्ती
सुभाष अडावतकर, मुंबई ||388

80) भाऊ पाध्येंच्या कथेतील महानगरीय जीवनाचे चित्रण
प्रा. सुखदेव विष्णू कोल्हे, लोणंद ||394

81) आदिवासी कवितेची वाटचाल
डॉ. लांडे एस. डी., पनवेल ||402

82) १६६० नंतरच्या साहित्यातील नियतकालिकांचे कार्य
प्रा. मच्छगंधाली नितीन तारळेकर, जि–सांगली ||405

83) १९६० नंतरच्या मराठी कथा वाङ्मयप्रकाराची स्थितीगती
प्रा. डॉ. छाया शशिपाल शिंदे, नाशिक ||409

84) अर्वाचीन मराठी कालखंडातील शैक्षणिक परिवर्तन
प्रा. तुकाराम भिवसेन जाधव, जि. अहमदनगर ||414

85) १६८० नंतरच्या ग्रामीण कादंबरीची सद्य:स्थिती
प्रा.सचिन पोपट सवने, सावळज ||416

86) ग्रामीण साहित्यातील स्त्री विषयक जाणिवा
प्रा. मोरे भास्कर निवृत्ती, जिल्हा–अहमदनगर ||419

87) डॉ. आंबेडकरांनी स्थापन केलेल्या 'प्रबुद्ध भारत' नियतकालिकाचे वाङ्मयीनवेगळेपण
वानखडे अमरदीप शामराव, औरंगाबाद ||423

88) १९६० नंतरचे ग्रामीण साहित्यातील स्त्री चित्रण
डॉ. वंदना विनायक नढे, जि. पुणे ||428

89) ग्रामीण साहित्य चळवळीचे योगदान
डॉ. संभाजी शिवाजी जाधव, जि. नांदेड ||430

90) साठोत्तरी व नव्वदोत्तरी दलित आत्मकथने : एक आकलन
प्रा.विजयकुमार घोडके & डॉ.राजेंद्र ठाकरे, पुणे ||435

91) बिनपटाची चौकट स्त्री आत्मकथनातील अनाथ जीवन एक अनुभव
प्रा.कल्पना तबाजी रोकडे, जेजुरी ||440

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

84

अर्वाचीन मराठी कालखंडातील शैक्षणिक परिवर्तन

प्रा. तुकाराम भिवसेन जाधव
सहाय्यक प्राध्यापक, मराठी विभाग,
कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, सोनई,
ता. नेवासा, जि. अहमदनगर

****

अर्वाचीन मराठी वाड.मयाच्या कालखंडाचा प्रारंभ इ.स. १८१८ हा मानला जातो. १८१८ मध्ये पेशवाईचा शेवट झाला आणि शनिवार वाड्यावर इंग्रजाचे झेंडे लागले गेले. हिंदवी स्वराज्याची स्थापना शिवाजी महाराजांनी केली होती.ते स्वराज्य सुमारे दिडशे वर्ष मराठे टिकू शकले. प्रभावी इंग्रजी सत्तेपुढे मराठ्यांचे काहीच चालू शकले नाही.पुन्हा एकदा पारतंत्र्याच्या बेड्या आपल्या पायात अड़कल्या गेल्या. एखादी राजवट जावून नवीन राजवट आली म्हणजे काही काळातच बरेच परिवर्तन होते. राज्यकारभाराची दिशा बदलते. जुने कायदे रद्द होवून नवे कायदे येतात. हि नवी राजवट जेवढी समर्थ असेल तेवढा तिचा समाज जीवनावर सर्वांगीण परिणाम होत असतो.

इंग्रजी राजवट भारतात तसेच महाराष्ट्रात चालू झाल्या पासून पहिल्या पन्नास वर्षात किती तरी नव्या गोष्टी प्रथमच सुरु झाल्या. नव्या गोष्टी मध्ये भौतिक सुधारणा मोठ्या प्रमाणात दिसून येवू लागल्या इंग्रजी राजवटीत सर्व महत्वाची शहरे व गावे यांना जोडणारे पक्के रस्ते तयार झाले. दळण वळण मोठ्या झपाट्याने वाढू लागले. मुंबई हे बेट आधुनिक घडामोडीचे केंद्र आणि उगमस्थान बनले. पेशवाईच्या काळापासून पुणे शहराला राजकीय दृष्ट्या महत्व होतेच. आत्ता त्याला शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक महत्व प्राप्त होऊ लागले. पूर्वीच्या काळी टपालाची व्यवस्त सर्वसामान्य लोकांसाठी नव्हतीच. पण इंग्रजांच्या नव्या राजवटीत ती व्यवस्था निर्माण झाली. यामुळे सर्वसामान्य माणसांनाही दुरदुरच्या ekxl k'kh l ad Zd j.ks' kD; >ky s १८५३ मध्ये मुंबई ते ठाणे हि भारतातील पहिली रेल्वे सुरु झाली. या रेल्वेच्या आगमनामुळे भारतीयांच्या जीवनात फारच बदल घडून आला. व्यापारास चालना मिळाली आणि नवनवीन उद्योगधंदे सुरु झाले. कोणतीही सत्तांतर होताना किंवा एक राजवट जाऊन दुसरी राजवट येताना काही वर्षाचा काळ असा असतो कि ज्या जुन्या गोष्टी हळूहळू नाहीशा होत असतात.आणि नवनवीन गोष्टी येतात. पण इंग्रजी राजवट सुरु होताच हळूहळू नवनवीन गोष्टी लोकांच्या परिचयाच्या होऊ लागल्या,त्यातील सर्वात प्रभावी गोष्ट म्हणजे मुद्रण कलेचे आगमन इ. स.१६०५ मध्ये कलकत्या जवळच श्रीरामपूर या गावी पहिले मराठी पुस्तक छापले गेले. मुद्रण कलेचा पहिला छापखाना इंग्रजांनी तेथेच सुरु केला. तेव्हापासुन हि मुद्रण कला भारतीयांना माहित झाली. त्यानंतर १८०७ मध्ये मुंबई मधूनही मराठी मुद्रण सुरु झाले.हळूहळू इतर लहान मोठ्या शहरात आणि गावात हि मुद्रण कलेचा प्रसार झाला. मुद्रण कलेने आपल्या जीवनात क्रांतीच घडून आणली.एकाच वेळी एक सारख्या शेकडो प्रति सुवाच्य अक्षरात तयार होऊ लागल्या. आणि हि गोष्ट आपल्याला नवी होती. १८०५ पर्यंत सर्व लेखन हाताने करावे लागे त्यामुळे ग्रंथ लेखन करणे व त्याची प्रत तयार करणे हे फार कष्टाचे व वेळ खाणारे काम होते. जास्त श्रीमंताच माणसे पोथ्यांचा संग्रह करत असे. एक—एकाने पुस्तक वाचणे हि गोष्ट कोणालाही

माहित नव्हती. पूर्वीच्या काळी गावात देवळातून कुणीतरी एकजण पोथ्यांचे वाचन करत असे आणि बाकीचे सर्व जन टी ऐकत असे. सांगणे आणि ऐकणे हा ज्ञानदानाचा आणि ज्ञान ग्रहणाचा मार्ग रूढ होता. आता मात्र छापखान्याच्या सोईमुळे एका ग्रंथाच्या हजारो प्रति तयार झाल्या. आपल्या स्वत:च्या सवडीनुसार वाचक वाचन करू लागला. मुद्रण कलेच्या शोधामुळे शालेय पाठ्यपुस्तके तयार होऊ लागली. शाळा निघाल्यामुळे लोक शिक्षण घेऊन नियत कालीकेमधून लिहू लागली. पूर्वीच्या काळी शिक्षणाचा भर पाठांतरावर असे. शिकणे म्हणजे घोकणे हि पद्धत रूढ होती. शिक्षण सुधा मर्यादित स्वरूपाचे असेल.वेद, उपनिषदे ,पुराने यासारखे संस्कृत ग्रंथ शिकवले जात. नव्या राजवटीत नवीन प्रकारच्या शाळा सुरु झाल्या. इतिहास,भूगोल,गणित आणि वाड्मय यासारखे नवे विषय अभ्यासले जाऊ लागले. हे विषय शिकविण्यासाठी पाठ्यपुस्तकाची गरज भासली. सर्व शाळेतून एकाच प्रकारचा अभ्यासक्रम सुरु झाला.

१६ व्या शतकामध्ये इंग्रजांनी प्रस्तापित केलेल्या इस्ट इंडिया कंपनीचा कारभार पाहण्यासाठी एल फिस्टन हा गव्हर्नर आला होता. त्याला मराठी भाषा चांगल्या प्रकारे येत होती. त्याला महाराष्ट्रात शांतता आणि सुव्यवस्था निर्माण करून आपले राज्य सुस्थिर निर्माण करायचे होते. म्हणून महाराष्ट्रातील लोकांचे परंपरेचे आणि इतिहासाचे त्याने सूक्ष्म निरीक्षण केले.त्याने पुण्यात संस्कृत कॉलेज काढले. तसेच ब्राम्हन्नांना दक्षिणा देण्याची पद्धत सुरु केली. तसेच ग्रंथांनाही बक्षिसे देण्याचा उपक्रम सुरु केला. मोल्स्वर्थ कडून मराठी शब्दकोश तयार करून घेतला.त्यानेच नव्या शिक्षणाचा पाया घातला. आणि त्या पायावरच आधुनिक काळातील मराठी वाड्मयाची इमारत उभी राहिली. एल फिस्टनने पुण्याला संस्कृत आणि मुंबईला इंग्रजी शाळा सुरु केली. बोर्ड ऑफ एजुकेशन सोसायटीची स्थापना केली. या सोसायटीने मराठी वाड्मयात भाषांतरे घडून आणली. नवीन आभ्यासक्रम सुरु केला. त्याला उपयोगी अशी पुस्तके देशी भाषेत तयार करून घेतली. तसेच नवीन अभ्यासक्रम शिकविणारा शिक्षक वर्ग निर्माण करणे हे या संस्थेचे कार्य होते. सुरुवातीला शब्दकोश, मराठी भाषेचे व्याकरण तयार करण्यावर भर देण्यात आला. वाचनाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून ग्रंथ छापून ती फुकट वाटावी लागली.त्यामुळे नवीन वाचक वर्ग हळूहळू तयार झाला. भाषांतरित ग्रंथ, स्वतंत्र ग्रंथा साठी बक्षिसाचे आमिष दाखून भाषांतरित ग्रंथ मोठ्या प्रमाणात तयार करून घेतले. परकीय ग्रंथाची भाषांतरे करताना लोकांच्या धार्मिक भावना दुखावणार नाही व त्यांचे मनोरंजन होईल तसेच विज्ञानाचा प्राथमिक स्वरूपाचा परिचय होईल. यादृष्टीने सुभाषिते, नीतिकथा,पशुपक्षांच्या कथा लिहून घेण्याच्या भूमिकेतून पंचतंत्र, बालमित्र, हितोपदेश, पंचोपाख्यान, विदुरनीति, वेताळपंचविशी, सिहासनबत्तीशी इ. ग्रंथ निर्माण झाले.या ग्रंथाद्वारे वाचकाला व्यवहारनीती कळावी भाषेचे ज्ञान व्हावे हाच प्रमुख हेतू होता.

नव्या शिक्षणाने इंग्रजी सारख्या समृद्ध भाषेची ओळख झाली. त्यातून बापू छत्रे, हरीकेशवजी, बाळ शाश्री जांभेकर दादोबा पांडुरंग तर्खडकर, कृष्ण शाश्री चिपळूणकर, महादेव मोरेश्वर कुंठे हि नवीन मंडळी तयार झाली. १८५४ मध्ये ज्योतीराव फुले यांनी मुलींसाठी शाळा सुरु केली. महर्षी कर्वे यांनी स्त्रीशिक्षणाला वाहून घेतले.त्यामुळेच महाराष्ट्रातील गोर गरीब, दीन दलित आणि बहुजन समाजाला शिक्षण घेता आले आणि महाराष्ट्रात हळूहळू शैक्षणिक क्षेत्रात परिवर्तन घडवून येवू लागले.

संदर्भ —

१) प्रदक्षिणा — खंड १ कॉन्टीनेन्टल प्रकाशन पुणे.

२) अर्वाचीन मराठी वाड्मयाचा इतिहास (१८००—१९६०)—स्नेहवर्धन प्रकाशन

३) मराठी कथेची स्थितीगती — प्रतिमा प्रकाशन पुणे